

гжєрєтoзнaвствo

DOI: 10.31110/consensus/2024-01/164-175

УДК (UDC) 94 : 355.257.7-054.6] : 930.25 (477.41) «1943/1954»

FOREIGN PRISONERS OF WAR IN KYIV REGION IN 1943-1954 ACCORDING TO THE DOCUMENTS OF UKRAINIAN ARCHIVES

Nazar Chekysh*

Abstract

The aim of the article is the attribution and characterization of a range of unpublished sources from the archives of Ukraine, which contain information about the situation of prisoners of war of Germany and its allies in Soviet camps on the territory of Kyiv and Kyiv region in 1943-1954.

The research methodology is defined by the principles of scientificity, historicism, objectivity and systematicity. The author used the methods of source studies, including archival heuristics, analysis and synthesis of documentary sources. **The scientific novelty** is in determining the typological and specific composition, content and informational potential of an unpublished array of documents on the history of the regional link of Soviet military captivity in Kyiv region, which are stored in the archives of Ukraine.

Conclusions. The identified and systematized array of unpublished sources on the history of the regional branch of the Soviet military captivity in the Kyiv region in 1943-1954 are represented by the directive documents of the top party leadership of the Ukrainian SSR, the government of the republic, regulatory and administrative orders of the NKVD (Ministry of Internal Affairs), records of the Ukrainian Military Intelligence Service, special camps and hospitals, documents of the management entities that used the labour of prisoners of war, the decisions of local authorities on the allocation of buildings and land for the placement of regime facilities and the burial of dead prisoners.

Documents that differ in content and are unequal in the degree of informativeness characterize the general directions of the Soviet policy in the field of military prisoners at the final stage of the Second World War and in the post-war period, and on the example of a specific region reflect the steps taken by the authorities aimed at its practical implementation. The content of the studied documents allows us: to identify the general features of the Soviet military captivity system and the peculiarities of its regional branch in the Kyiv region, in particular in the context of the organization, functioning and liquidation of camps and special hospitals for prisoners of war in 1943-1954; to find out the situation of foreign prisoners in the camps of Kyiv and the region, the peculiarities of the regime of detention, material, household, food provision and treatment, etc.

Keywords: archival documents, prisoners of war, Soviet prisoners of war, Kyiv, Kyiv region, cemeteries of prisoners of war, camps, special hospitals

* Graduate Student of the Department of History and Ethnology of Ukraine, Faculty of History, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, Ukraine, E-mail: chekyshnazar@gmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0888-2456>

**ІНОЗЕМНІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ НА КИЇВЩИНІ У 1943–1954 РОКАХ
ЗА ДОКУМЕНТАМИ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ****Назар Чекиш*****Анотація**

Метою статті є атрибуція та характеристика масиву неопублікованих джерел з архівів України, що містять інформацію про становище військовополонених Німеччини та її союзників у радянських таборах на території Києва та столичного регіону в 1943–1954 рр. **Методологія дослідження** окреслена принципами науковості, історизму, об'єктивності та системності. Автор використав методи джерелознавства, зокрема архівної евристики, аналізу та синтезу документальних джерел. **Наукова новизна** полягає у визначенні типологічно-видового складу, змістового наповнення та інформаційного потенціалу неопублікованого масиву документів з історії регіональної ланки радянського військового полону на Київщині, що зберігаються в архівах України.

Висновки. Виявлений та систематизований масив неопублікованих джерел з історії регіональної ланки радянського військового полону 1943–1954 рр. на Київщині репрезентують директивні документи вищого партійного керівництва УРСР, уряду республіки, нормативно-розпорядчі приписи НКВС (МВС), діловодство УПВІ, окремих таборів і спецшпиталів, документи господарюючих суб'єктів, що використовували працю військовополонених, рішення місцевих органів влади про відведення будівель і землі для розміщення режимних об'єктів і поховання померлих бранців.

Різні за змістом і неоднакові за ступенем інформативності, ці документи характеризують загальні напрямки радянської політики в сфері військового полону на завершальному етапі Другої світової війни та в повоєнний період і на прикладі конкретного регіону відображають кроки влади спрямовані на її практичну реалізацію. Зміст опрацьованих документів дозволяє: виявити загальні риси системи радянського військового полону та особливості її регіональної ланки на Київщині, зокрема в контексті організації, функціонування та ліквідації таборів і спеціальних шпиталів для військовополонених у 1943–1954 рр.; з'ясувати становище іноземних бранців у таборах Києва та області, особливості режиму утримання, матеріального, побутового, харчового забезпечення та лікування тощо.

Ключові слова: архівні документи, військовополонені, радянський військовий полон, Київ, Київська область, кладовища військовополонених, табори, спеціальні шпитали

Цитування: Чекиш, Н. (2024). Іноземні військовополонені на Київщині у 1943–1954 роках за документами українських архівів. *Консенсус*, 1, 164–175.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/100>

* аспірант кафедри історії та етнології України історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна. E-mail: chekyshnazar@gmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0888-2456>

Постановка проблеми. Одним із сегментів простору несвободи та насильства, що склався у сталінському СРСР з початком Другої світової війни, функціонував в її роки та активно розвивався в повоєнному десятилітті, був військовий полон. Особливістю радянської системи роботи з військовополоненими, що відбилася на характері та змісті джерельної бази проблеми загалом, стало її віднесення до сфери карально-репресивних і пенітенціарних інститутів тоталітарної держави.

Зокрема, профільне радянське відомство – Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПІВІ) було створене у вересні 1939 р. не в структурі Робітничо-селянської червоної армії, як це передбачалося чинним міжнародним гуманітарним правом, а в складі карального органу – Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР. Саме ця репресивна структура та її регіональний підрозділ в УРСР і виступали фондоутворювачами архівних фондів, де тепер зберігається розлогий масив неопублікованих документів з історії радянського військового полону періоду Другої світової війни та повоєнного часу. Зміст цих матеріалів відображає становлення, розвиток, функціонування та ліквідацію як системи радянського військового полону загалом, так і окремих її регіональних ланок. Однією з таких ми визначаємо регіональну ланку органів та установ для військовополонених на Київщині. Вона включала в себе не лише контингент бранців, але й мережу для їх утримання, трудового використання, лікування та поховання (стаціонарні табори і табірні відділення, спеціальні шпиталі та кладовища для військовополонених). Утаємничена від суспільства діяльність радянських органів внутрішніх справ і державної безпеки вплинула не тільки на характер джерельної бази, але й на доступ до неї. Документи фондів відомчих архівів НКВС(МВС) та НКДБ(МДБ) СРСР, а також пов'язані з діяльністю цих репресивно-каральних інститутів матеріали центральних державних і регіональних архівів СРСР та УРСР фактично до розпаду Радянського Союзу та навіть довший час, знаходилися під грифом «Цілком таємно» та були недоступні не лише історикам, але й навіть радянським чиновникам з «поза системи». Це наше зауваження стосується також і джерельної бази обраної нами для дослідження регіональної ланки системи радянського військового полону 1943–1954 рр. на Київщині.

Попри деяку «специфічність» теми, масив вітчизняних архівних джерел з проблеми становища іноземних військовополонених на Київщині у 1943–1954 рр. є доволі значним і структурованим. Дотепер більшість цих документів зберігаються в системі галузевих державних архівів Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки, а також у кількох центральних і регіональних державних архівах України. Ступінь доступу до документів різних архівів і сьогодні неоднаковий. Наприклад, через збереження грифу таємності значної частини документів, дотепер важкодоступними дослідникам залишаються фонди Галузевого державного архіву МВС України.

Історіографія проблеми. Існуючі дослідження архівних джерел з проблеми іноземних військовополонених періоду Другої світової війни та історії системи радянського військового полону 1939–1954 рр. у СРСР та Українській РСР назагал

мають прикладний характер. Їх автори зверталися до аналізу цього питання майже виключно в контексті розробки джерельної бази досліджень різних аспектів загальної проблеми долі військовополонених Німеччини та її союзників у радянських таборах. Найчастіше подібні студії мали характер оглядів архівних джерел з теми, часто анотаційних за характером, що публікувалися в розділах дисертацій, монографічних досліджень та у вигляді окремих статей.

Одна з перших спроб характеристики архівних джерел з історії радянського військового полону в Україні в роки Другої світової війни та повоєнний період належить Олександрю Потильчаку. Досліджуючи проблему організації, дислокації та структури режимних установ НКВС(МВС) СРСР для військовополонених в УРСР у 1939–1954 рр. цей автор структурував і оглядово проаналізував видове різноманіття, змістове наповнення та інформаційний потенціал масиву неопублікованих документів з обраної для дослідження проблеми, що зберігаються в фондах центральних державних і галузевих архівів України¹. В іншій своїй публікації, підготовленій у співавторстві з Надією Платоною, вчений розглянув історію формування та інформаційні ресурси фонду УПВІ в Галузевому державному архіві МВС України². Н. Платоновій належить також коротка загальна характеристика документів фонду УПВІ за 1944–1945 рр.³

Стислі огляди неопублікованих документальних джерел архівів України з проблематики долі військовополонених армій Німеччини та її союзників у таборах НКВС(МВС) вміщено в дисертаційних працях Марини Баглікової⁴, Володимира Левикіна⁵, Наталії Калкутіної⁶. Більш докладним є огляд документального масиву центральних державних і галузевих архівів України з проблеми організації утримання і трудового використання іноземних військовополонених та інтернованих на території України, вміщений у монографії Діани Алексеєвої-Процок⁷. Про документи з історії радянського військового полону з фондів

¹ Потильчак О.В. Іноземні військовополонені Другої світової війни у радянських таборах на території України: до проблеми вітчизняної джерельної бази. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 11. С. 219–223.

² Потильчак О.В., Платонова Н.В. Фонд Управління у справах військовополонених та інтернованих Державного архіву МВС України: історія формування, інформаційні ресурси. *Архіви України*. 2005. № 1–3. С. 383–389.

³ Платонова Н.В. Джерела Державного архіву МВС України часів Другої світової війни. *Архіви України*. 2005. № 1–3. С. 136–137.

⁴ Баглікова М.С. Німецькі військовополонені в Донбасі (1943–1954 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 Історія України. Донецький національний університет. Донецьк, 2005.

⁵ Левикін В.В. Німецькі військовополонені в радянських таборах: гуманітарний аспект (1941–1955 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 Історія України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ, 2008. 204 с.

⁶ Калкутіна Н.В. Участь військовополонених Німеччини та її союзників у повоєнній відбудові Південної України (1944–1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 Історія України. Миколаївський нац. ун-т імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2008. 298 с.

⁷ Алексеєва-Процок Д.О. Використання праці іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939–1953): нормативно-правові та організаційні засади. Київ: Нац. акад. внутрішніх справ України, 2011. С. 26–33.

Галузевого державного архіву МВС України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань та українці йдеться в докторській дисертації російського дослідника Олександра Кузьмініх⁸.

Метою статті є атрибуція та характеристика масиву неопублікованих джерел з архівів України, що містять інформацію про становище військовополонених Німеччини та її союзників у радянських таборах на території Києва та столичного регіону в 1943–1954 рр. Здійснено класифікацію документів цього комплексу джерел, схарактеризовано їх типологічно-видове різноманіття, змістове наповнення та інформаційний потенціал. Визначено перспективи дослідження теми на основі наявного джерельного комплексу.

Виклад основного матеріалу. Документи з історії радянського військового полону 1943–1954 рр. на Київщині складають невіддільну частину загального неопублікованого документального масиву, що зберігається в фондах центральних державних, регіональних і галузевих архівів України. За критерієм фондоутворювача документи з нашої проблеми класифікуються на чотири групи: 1) документи Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України, регіональних і місцевих партійних органів УРСР; 2) документи уряду – Ради народних комісарів (Ради Міністрів) УРСР; 3) масив нормативно-розпорядчих документів і діловодства УПВІ НКВС(МВС) УРСР; 4) документи господарюючих суб'єктів, що використовували працю військовополонених.

Відштовхуючись від цього поділу варто зазначити, що основний масив документів, які проливають світло на долі іноземних бранців у таборах Київщини, організацію та діяльність управлінських структур і режимних установ для військовополонених у Києві та столичному регіоні у 1944–1954 рр., зосереджений у Галузевому державному архіві Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України, м. Київ). До десятка фондів цього відомчого архіву містять документи з нашої теми.

Чи не найбільше таких зберігається в архівних справах фонду 5 («Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) УРСР»), що налічує загалом 377 одиниць зберігання⁹. Складаючи єдиний за походженням комплекс неопублікованих письмових документів, вони є різними за видами, формою, ступенем репрезентативності проблеми та інформативністю.

За змістом їх можемо поділити на кілька груп, серед яких: 1) документи про кадрове забезпечення таборів і табірних відділень для військовополонених на Київщині (справи зі штатними розкладами персоналу стаціонарних таборів № 62 та

⁸ Кузьмініх А.Л. Система военного плена и интернирования в СССР: генезис, функционирование, лагерный опыт (1939–1956 гг.): автореф. дис... д-ра истор. наук: 07.00.02 – Отечественная история. ФГАОУ ВПО «Северный (Арктический) федеральный ун-т имени М.В. Ломоносова». Архангельск, 2014. С. 8–9.

⁹ Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). Ф. 5. Справа фонду. Т. 1. Арк. 123.

414)¹⁰; 2) матеріали агентурно-оперативної роботи серед військовополонених, зокрема і з таборів на Київщині (контрольно-спостережні справи¹¹, справи з доповідними записками¹², вказівки оперативного відділу УПВІ МВС УРСР за 1946–1949 рр.)¹³; 3) списки завербованої агентури та виявлених розвідників і контррозвідників з числа військовополонених із таборів на території УРСР, зокрема й київських таборів № 62 та 414¹⁴; 4) службове листування УПВІ МВС УРСР з табірною адміністрацією та звіти оперативного відділу київського стаціонарного табору для військовополонених № 62¹⁵; 5) документи про організацію поховання померлих військовополонених із таборів на території Києва й області, листування та доповідні про стан кладовищ, їх облік та утримання за 1945–1955 рр.¹⁶ Документи, що відклалися в фонді УПВІ МВС УРСР, були створені організаціями, установами та посадовими особами, які безпосередньо здійснювали організаційну, розпорядчу та виконавчу діяльність у системі військового полону, зокрема й на Київщині, а відтак ступінь репрезентативності та інформативності цих матеріалів найвищий.

З ліквідацією на початку 1950-х рр. переважної більшості таборів для військовополонених в Україні, контингенти іноземних бранців і самі режимні установи, які ще діяли, були передані в склад Тюремного управління МВС УРСР. Саме ця структура координувала роботу з військовополоненими та інтернованими, хто ще залишалися в нечисленних режимних установах, організовувала повернення на батьківщину частини з них і перевезення затриманих від репатріації осіб у східні райони СРСР. Серед іншого, до функцій Тюремного управління належав нагляд і догляд за кладовищами військовополонених та інтернованих.

Результатом цієї діяльності стало формування в складі архівного фонду 7 «Відділ слідчих ізоляторів і в'язниць» ГДА МВС України окремого документального масиву. Ці документи дозволяють реконструювати історію останнього етапу існування режимних установ для військовополонених на Київщині та простежити долю могил військовополонених після ліквідації таборів. За змістом документів – це переважно службове листування, довідки та доповідні про репатріацію військовополонених та інтернованих з окремого табірної відділення № 2 у Дарниці¹⁷, листування з утримання місць поховань військовополонених на Київщині, справи-формуляри окремих кладовищ, списки похованих бранців¹⁸.

¹⁰ ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 185. 49 арк.; Спр. 192. 66 арк.; Спр. 193. 32 арк.; Спр. 233. 18 арк.; Спр. 279. 42 арк.; Спр. 280. 43 арк.

¹¹ ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 182. 362 арк.

¹² ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 199. 157 арк.; Спр. 237. 338 арк.; Спр. 299. 107 арк.

¹³ ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 314. 246 арк.

¹⁴ ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 214. 201 арк.; Спр. 216. Арк. 1–15; 151–159.

¹⁵ ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 317. 456 арк.; Спр. 318. 142 арк.

¹⁶ ГДА МВС України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 363. Арк. 15–16, 111; Спр. 367. Арк. 6–7, 38, 273, 276–277.

¹⁷ ГДА МВС України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 539. 265 арк.; Спр. 538. 233 арк.; Спр. 540. 92 арк.

¹⁸ ГДА МВС України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 541. Арк. 27–29; Спр. 571. Арк. 34–37, 44, 143; Спр. 617. Арк. 102–115; Спр. 626. 341 арк.; Спр. 733. 81 арк.; Спр. 734. 273 арк.; Спр. 738. 39 арк.; Спр. 741. 39 арк.

Нормативно-розпорядчі документи НКВС(МВС) СРСР, що стосуються організації, розбудови, функціонування та ліквідації мережі таборів і спеціальних шпиталів для військовополонених у Києві та області в 1943–1954 рр. За формою – це накази, директиви, розпорядження та вказівки керівництва союзного наркомату (міністерства) внутрішніх справ. Ці відомчі нормативні приписи містять інформацію про утворення, реорганізацію, передислокацію та ліквідацію таборів, табірних відділень і спеціальних шпиталів для військовополонених на Київщині та зосереджені в фонді 45 («Накази, розпорядження НКВС, МОПІ, МВС СРСР») ГДА МВС України¹⁹.

Відомчі нормативні приписи, розпорядчі документи та вказівки республіканського рівня зосереджені в фонді 46 («Накази, розпорядження НКВС, МОПІ, МВС Української РСР, МВС України»). На відміну від документального масиву фонду 45, що репрезентований майже виключно в копіях, матеріали фонду 46 є в значній своїй частині унікальними, адже створювались безпосередньо керівництвом НКВС(МВС) УРСР, присутні в оригіналах і в жодному іншому архівному фонді не присутні²⁰.

Наявний у документах цих архівних фондів інформаційний контент дозволяє в проблемно-хронологічному ключі проаналізувати загальні риси та особливості утворення, реорганізації, функціонування та ліквідації різномірних органів та установ регіональної ланки системи радянського військового полону на Київщині у 1944–1954 рр. Опрацювання масиву відомчих нормативно-розпорядчих приписів НКВС(МВС) різного рівня дозволяє встановити локації таборів, табірних відділень і шпиталів для військовополонених у Києві та області, простежити динаміку чисельності їх контингентів бранців у цих режимних установах на різних етапах історії військового полону, виявити певні тенденції та закономірності щодо утримання, охорони, трудового використання військовополонених, лікування хворих і захоронення померлих бранців, репатріації тих, хто вцілів.

У фонді 83 («Фонд облікових документів») ГДА МВС України зберігається «Журнал дислокації таборів, спецшпиталів для військовополонених і робочих батальйонів інтернованих колишнього УПВІ МВС УРСР за 1943–1951 роки», де знаходимо відомості про місця розміщення, підстави, дати створення, реорганізації та ліквідації режимних установ для військовополонених у Києві та Київській області, ліміти їх контингентів²¹.

¹⁹ ГДА МВС України. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 110. Прим. 17. Арк. 1–7зв.; Прим. 69. Арк. 1; Спр. 121. 119 прим.; Там само. Спр. 123. 123 прим.; Там само. Спр. 135. 131 прим.; Там само. Спр. 137. 80 прим.; Спр. 138. 56 прим.; Спр. 139. 74 прим.; Спр. 152. 112 прим.; Спр. 154. 61 прим.; Спр. 156. 108 прим.; Спр. 162. 36 прим.; Спр. 163. 90 прим.; Спр. 168. 96 прим.; Спр. 170. 107 прим.; Спр. 190. 75 прим.; Спр. 192. 77 прим.; Спр. 193. 93 прим.; Спр. 213. 104 прим.; Спр. 215. 120 прим.; Спр. 218. 61 прим.; Спр. 235. 66 прим.; Спр. 237. 83 прим.; Спр. 240. 59 прим.; Спр. 254. 68 прим.; Спр. 256. 76 прим.; Спр. 311. 257 арк.

²⁰ ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 64а. 101 арк.; Спр. 72. 63 прим.; Спр. 73. 81 прим.; Спр. 74. 215 арк.; Спр. 82. 246 арк.; Спр. 83. 368 арк.; Спр. 84. 140 арк.; Спр. 91. 67 арк.; Спр. 91. 67 арк.; Спр. 92. 59 прим.; Спр. 93. 87 прим.; Спр. 95. 173 прим.; Спр. 96. 393 арк.; Спр. 103. 289 арк.; Спр. 116. 479 арк.; Спр. 117. 111 прим.; Спр. 136. 358 арк.; Спр. 150. 351 арк.; Спр. 162. 60 прим.; Спр. 195. 272 арк.; Спр. 196. 243 арк.; Спр. 211. 365 арк.

²¹ ГДА МВС України. Ф. 83. Оп. 1. Спр. 228. Арк. 20–21.

Особові справи окремих керівних і оперативних працівників дислокованих на Київщині таборів для військовополонених зберігаються в фонді 40 «Особові справи працівників» ГДА МВС України. Однією з таких є особова справа начальника управління стаціонарного виробничого табору для військовополонених № 62 у Києві, а пізніше незмінного керівника УПВІ НКВС(МВС) УРСР, полковника державної безпеки Ігоря Шумського²².

Назагал фонд ГДА МВС України містить змістовний контент неопублікованих документів 1943–1954 рр., вивчення яких дозволяє здійснити історичну реконструкцію організаційної діяльності НКВС(МВС) СРСР зі створення, розбудови, функціонування та ліквідації мережі режимних установ для військовополонених на Київщині, утримання і трудового використання контингенту, лікування хворих і поховання померлих бранців.

Фондоутворювачем значної частини документів з нашої проблеми є уряд УРСР – Рада народних комісарів (від 1946 р. – Рада Міністрів). Більшість цих матеріалів зберігається в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та зібрані в описі 7 (1939–1949 рр.) фонду Р-2 («Рада народних комісарів (Рада міністрів) Української РСР, Кабінет міністрів України»).

Серед документів – листування, листи-заявки на виділення робочої сили військовополонених, скарги на порушення умов оренди таборами військовополонених приміщень у господарюючих суб'єктів, доповідні записки та повідомлення про використання військовополонених на об'єктах відбудови та будівництва у Києві та області в 1944–1948 рр. Серед цих об'єктів: відбудова вулиці Хрещатик, будинки уряду, готель, центральний корпус Київського державного університету імені Тараса Шевченка, Інститут електрозварювання, машино-прокатна база²³, Ботанічний сад Академії наук УРСР, Київський завод імені Лепсе²⁴, Київський політехнічний інститут, Київський гранітно-шліфувально-полірувальний завод²⁵, містечко інвалідів Великої Вітчизняної війни на Нивках²⁶, Київського заводу «Керамік»²⁷.

Досить типову ситуацію ілюструє скарга колгоспу «Шлях Леніна» з Березани Київської області на порушення адміністрацією табору для військовополонених № 414 умов оренди приміщень і колгоспної землі²⁸. У документах зустрічаємо й доволі екзотичні пропозиції щодо використання військовополонених. Наприклад, заступник голови Ради Міністрів УРСР Микола Бажан підготував проєкт листа до міністра внутрішніх справ республіки Тимофія Строкача, у якому просив виділити

²² ГДА МВС України. Ф. 40. Оп. 1. Спр. 2247.

²³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 839. Арк. 46–47.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4292. Арк. 12–13, 22.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3486. Арк. 8–9, 13–15.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4673. Арк. 58.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3126. Арк. 102.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4673. Арк. 19–20, 23.

групу з 50-ти німецьких військовополонених для участі в зйомках на Київській кіностудії художнього фільму «Третій удар»²⁹.

У червні 2004 р. із тодішнього Державного архіву МВС України до ЦДАВО України були передані 316 справ із матеріалами про поховання військовополонених та інтернованих з датами 1944–1956 рр., що раніше зберігалися під грифом «цілком таємно» в архівах обласних управлінь Міністерства внутрішніх справ України. Всі ці матеріали були об'єднані в фонд 5242 («Документи про поховання військовополонених та інтернованих осіб на території України (колекція)»). У складі фонду зберігаються 6 архівних справ з матеріалами датованими 1943–1953 рр., що надійшли з архівів УМВС Києва та Київської області. Серед документів: списки померлих військовополонених, цвинтарні книги, справи формуляри окремих кладовищ³⁰.

Значний масив документів з історії регіональної ланки радянського військового полону на Київщині зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Більшість із них зосереджені в описах 22, 23 та 30 фонду 1 («Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України»). Серед матеріалів Особливого сектору ЦК КП(б)У, що в радянський період зберігалися під грифом «цілком таємно», знаходимо документи в яких відображено політику ліворадикального більшовицького тоталітарного режиму щодо інституту військового полону загалом та іноземних військовополонених зокрема. Ця політика знаходила свою реалізацію в конкретних питаннях розміщення, утримання, забезпечення, трудового використання та репатріації військовополонених, зокрема й тих, які в 1944–1953 рр. знаходилися у таборах і спеціальних шпиталях Києва та області. Ці документи різні за формою, походженням, характером і ступенем інформативності.

Численна група документів фонду № 1 ЦДАГО України стосується примусової трудової експлуатації військовополонених. Серед них протоколи та постанови центральних і місцевих партійних і державних органів, накази наркоматів (міністерств) та доповідні записки та листування про використання праці військовополонених у Києві та столичному регіоні. Особливий інтерес становлять документи про трудове використання військовополонених на відбудові комунального господарства і підприємств столиці України³¹.

Іншу групу документів з нашої теми становлять довідки, інформації та листування про стан та матеріально-побутові умови, продовольче та медико-санітарне забезпечення військовополонених у місцях утримання, зокрема в

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4673. Арк. 65–66.

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 5242. Оп. 2с. Спр. 62. 25 арк.; Там само. Спр. 63. 13 арк.; Спр. 64. 10 арк.; Спр. 65. 4 арк.; Спр. 66. 5 арк.; Спр. 66. 11 арк.

³¹ Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 981. 11 арк.; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1850. Арк. 174–176.; Спр. 4621. Арк. 111.; Оп. 30. Спр. 668. 252 арк.; Оп. 23. Спр. 4716. 464 арк.; Спр. 4717. 168 арк.

київському таборі № 62³². Попри нечисленність цих матеріалів, вони відзначаються високим ступенем інформативності.

Досить об'єктивну інформацію про ставлення населення Києва та України до військовополонених армій ворога містять матеріали політінформації київського обкому КП(б)У, доповідних записок і спецповідомлень НКВС УРСР про реагування очевидців на проведені за вказівкою з Москви у серпні 1944 р. конвоювання вулицями столиці України десятків тисяч військовополонених Німеччини та її союзників³³.

В окремих архівних справах фонду 1 знаходимо документи, що проливають світло на проблеми кадрового забезпечення київського табору для військовополонених № 62³⁴, протиправну діяльність його працівників³⁵.

Окремі дотичні до проблеми становища іноземних військовополонених 1943–1954 рр. на Київщині документи зберігаються в обласному та кількох міських архівах Київської області. За характером – це переважно рішення виконавчих комітетів місцевих рад про виділення приміщень для розміщення таборів і табірних відділень, спецшпиталів, земельних ділянок для організації кладовищ померлих бранців, або документи господарюючих суб'єктів, що використовували працю військовополонених. Наприклад, подібні документи зберігаються у фонді Р-88осч «Виконавчий комітет Київської обласної ради народних депутатів») Державного архіву Київської області³⁶. У Державному архіві міста Києва зберігається низка фондів з матеріалами 1944–1949 рр. у яких трапляються документи про використання праці військовополонених на відбудові комунального господарства та підприємств столиці УРСР. Серед таких: фонд Р-54 («Київський експериментальний кераміко-художній завод»); фонд Р-175 («Будівельне управління Київського будівельного тресту Хрещатикбуд»); фонд Р-800 («Київський шостий шкіряний комбінат»); фонд Р-975 «Київське виробниче об'єднання «Червоний гумовик»; фонд Р-969 («Завод імені І.І. Лепсе»); фонд Р-1317 («Київський холодокомбінат»); фонд Р-1398 («Дарницький вагоноремонтний завод») та ін.³⁷

У фонді № 1 («Виконком Білоцерківської міської Ради депутатів трудящих») Архівного відділу Білоцерківської міської Ради (АВ БіЦМР) зберігаються документи про розміщення в місті евакуаційного шпиталю № 2686, пізніше виділеного для лікування військовополонених, і рішення про виділення земельної ділянки під кладовище для захоронення померлих бранців³⁸.

³² ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 982. 13 арк.; Спр. 1830. Арк. 64; Спр. 2192. Арк. 15, 103.

³³ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 980. 34 арк.

³⁴ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2427. Арк. 108.

³⁵ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2445. 27 арк.

³⁶ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. Р-88осч. Оп. 7. Спр. 8. 19 арк.; ДАКО. Ф. Р-88осч. Оп. 7. Спр. 14. 113 арк.

³⁷ Державний архів міста Києва (далі – ДАМК). Ф. Р-969. Оп. 1. Спр. 3. 12 арк.; ДАМК. Ф. Р-969. Оп. 1. Спр. 13. 59 арк.; Ф. Р-1398. Оп. 1. Спр. 41. 53 арк.; Ф. Р-1398. Оп. 1. Спр. 66. 86 арк.

³⁸ Архівний відділ Білоцерківської міської Ради (далі – АВ БіЦМР). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1. 172 арк.; АВ БіЦМР. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 152. 163 арк.

Висновки. Отже, виявлений і систематизований масив неопублікованих джерел з історії регіональної ланки радянського військового полону 1943–1954 рр. на Київщині є доволі значним і структурованим за походженням, формою та змістом. Його репрезентують директивні документи вищого партійного керівництва УРСР, уряду республіки, нормативно-розпорядчі приписи НКВС (МВС), діловодство УПВІ, окремих таборів і спецшпиталів, документи господарюючих суб'єктів, що використовували працю військовополонених, рішення місцевих органів влади про відведення будівель і землі для розміщення режимних об'єктів і поховання померлих бранців. Опрацьовані автором документи зберігаються в фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, Державних архівів Київської області та міста Києва та Архівного відділу Білоцерківської міської Ради.

Різні за змістом і неоднакові за ступенем інформативності, ці документи характеризують загальні напрямки радянської політики в сфері військового полону на завершальному етапі Другої світової війни та в повоєнний період і на прикладі конкретного регіону відображають кроки влади спрямовані на її практичну реалізацію. Зміст опрацьованих документів дозволяє: виявити загальні риси системи радянського військового полону та особливості її регіональної ланки на Київщині, зокрема в контексті організації, функціонування та ліквідації таборів і спеціальних шпиталів для військовополонених у 1943–1954 рр.; з'ясувати становище іноземних бранців у таборах Києва та області, особливості режиму утримання, матеріального, побутового, харчового забезпечення та лікування; виявити регіональну та галузеву специфіку дислокації контингентів бранців у регіоні; дослідити особливості експлуатації трудових ресурсів військовополонених у житлово-комунальній сфері, в промисловості, на транспортній інфраструктурі та в дорожньому будівництві; простежити долю могил іноземних бранців, померлих і похованих на території Києва та області; вивчити питання репатріації військовополонених із таборів регіону тощо. Назагал наявний комплекс неопублікованих джерел з фондів архівів України є перспективним для подальшого дослідження теми.

REFERENCES

- Aliexieieva-Protsiuk, D.O. (2011). *Vykorystannya pratsi inozemnykh viyskovopolonenykh ta internovanykh na terytoriyi Ukrainy (1939-1953): normatychno-pravovi ta orhanizatsiyni zasady* [The use of labor of foreign prisoners of war and internees on the territory of Ukraine (1939-1953): legal and organizational principles]. Kyiv: Nats. akad. vnutrishnikh sprav Ukrainy [in Ukrainian].
- Bahlikova, M.S. (2005). *Nimetski viyskovopoloneni v Donbasi (1943-1954 rr.)* [German prisoners of war in Donbas (1943-1954)]. Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Donetsk [in Ukrainian].
- Kalkutina, N.V. (2008). *Uchast viyskovopolonenykh Nimechchyny ta yiyi soyznykiv u povoyenni vidbudovi Pivdennoyi Ukrainy (1944-1950 rr.)* [The participation of prisoners of war of

- Germany and its allies in the post-war reconstruction of Southern Ukraine (1944–1950)]. Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Mykolaiv [in Ukrainian].
- Kuzminykh, A.L. (2014). *Sistema voyennogo plena i internirovaniya v SSSR: genesis, funktsionirovaniye, lagernyy opyt (1939–1956 gg.)* [The system of military captivity and internment in the USSR: genesis, functioning, camp experience (1939–1956)]. Dys... d-ra. ist. nauk: 07.00.02. Arkhangelsk [in Russian].
- Levykin, V.V. (2008). *Nimets'ki viys'kovopoloneni v radyans'kykh taborakh: humanitarnyy aspekt (1941–1955 rr.)* [German prisoners of war in Soviet camps: humanitarian aspect (1941–1955)]. Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv [in Ukrainian].
- Platonova, N.V. (2005). *Dzherela Derzhavnoho arkhivu MVS Ukrayiny chasiv Druhoi svitovoyi viyny* [Sources of the State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine during the Second World War]. *Arkhivy Ukrayiny*, 1–3, 127–138 [in Ukrainian].
- Potylchak, O.V. & Platonova, N.V. (2005). Fond Upravlinnya u spravakh viyskovopolonenykh ta internovanykh Derzhavnoho arkhivu MVS Ukrayiny: istoriya formuvannya, informatsiyni resursy [Fund of the Office of Prisoners of War and Internees of the State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: history of formation, information resources]. *Arkhivy Ukrayiny*, 1–3, 383–389 [in Ukrainian].
- Potylchak, O.V. (2004). Inozemni viyskovopoloneni Druhoi svitovoyi viyny u radyanskykh taborakh na terytoriyi Ukrayiny: do problemy vitchyznyanoi dzherelnoyi bazy [Foreign prisoners of war of the Second World War in Soviet camps on the territory of Ukraine: to the problem of the domestic source base]. *Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva*, 11, 219–223 [in Ukrainian].